

הניסיון להציג שיטת מחקר וניתוח איכותנית מצבי קושי עקרוני. האם אפשר בכלל לדבר על מחקר איכותני בלשון אחידה? האם כל המחקרים והחוקרים המזוהים את עצמם כחוקרים איכותניים מדברים בלשון אחת ונאמנים לאותה מסורת מחקרית איכותנית? התשובה היא בוודאי לא. תחת קורת הגג של המחקר האיכותני שוכנות מסורות מחקר אחרות, אם לא רבות. חלק ממסורות מחקר אלו שונות זו מזו בצורה קיצונית למדי. האם המסורת המחקרית האתנוגרפית תהיה זהה או לפחות דומה למחקר ריאיונות איכותני? האם מחקר נרטיבי המתמקד בסיפורי חיים של אנשים יהיה דומה למחקר איכותני המתבסס על ריאיונות חצי מובנים? התשובה תהיה, כי קיים שוני משמעותי בין מסורות מחקר אלו, גם אם כולן מכנות את עצמן מחקר איכותני. לפיכך, האם אפשר בכלל לדבר על שיטת ניתוח איכותנית אחת הטובה לכל מחקר איכותני? התשובה תהיה – ודאי שלא. על כן, ראשית כול עלינו למקם את שיטת המחקר והניתוח המוצגת בספר זה על פני מגוון המסורות האיכותניות.

חוקרים שונים זיהו מספר סוגים של מחקר איכותני (או מסורות מחקריות, כפי שהם מכונים על ידי אחרים). שטראוס וקורבין (Strauss & Corbin, 1990) מצביעים על סוגי המחקר האלה: תאוריה המעוגנת בשדה (grounded theory), פנומנולוגיה, סיפורי חיים וניתוח שיחות. מוס (Moss, 1996), שהשתמש בביטוי 'מסורות' כדי לציין את הייחוד של טיפוסים מחקר: איכותניים שונים, מצביע על מסורות מחקר אתנוגרפית, הרמנויטית, פנומנולוגית, תאורטית-ביקורתית ופוסט-מודרניסטית. קרסוול (Creswell, 1998) מציע חמש מסורות מחקריות איכותניות: ביוגרפית, פנומנולוגית, תאוריה המעוגנת בשדה, אתנוגרפית וחקר מקרה. מריים (Merriam, 1985) מיינה את מסורות המחקר האיכותני על פי התוצר הסופי שלהם (דו"ח המחקר) לשלושה סוגים עיקריים: חקר מקרה, אתנוגרפיה ותאוריה מעוגנת בשדה. טש (Tesch, 1990), שתציגה אולי את הרשימה המקיפה ביותר, מנתה למעלה מארבעים טיפוסים שונים של מחקר איכותני.

לינקולן ודניז (Denzin & Lincoln, 2000) טענו, כי המונח 'מחקר איכותני' הוא בעל משמעויות שונות בהקשרים שונים ומשתנים. מתוך כך הם הציעו הגדרה כוללת למחקר איכותני:

מחקר איכותני הוא פעילות סיטואציונית המציעה נקודת תצפית למי שצופה על העולם. [...] פירושו של דבר, כי חוקרים איכותניים חוקרים את הדברים במיקום הטבעי שלהם, מנסים למצוא משמעות או לפרש את התופעות במונחים שבני האדם משתמשים בהם (עמ' 3).

גובה ולינקולן (Guba & Lincoln, 1998) מציעים הכתנה בין השימוש במונח "איכותני" כמונח המתאר שיפוסים של מתודולוגיות לבין השימוש במונח זה בהקשרים של פרדיגמה מחקרית. משום כך גובה ולינקולן טוענים, כי: "גם מתודות מחקר היסוד של הגישה המחקרית. משום כך גובה ולינקולן טוענים, כי: "גם מתודות מחקר כמונתיות וגם מתודות מחקר איכותניות עשויות להופיע באופן מתאים בכל פרדיגמה מחקרית. שאלות של מתודה הן משניות לשאלות של פרדיגמה [...]" (Lincoln, 1998, p. 195). על סמך טענה זו הם מציעים הכתנה בין ארבע פרדיגמות של מחקר איכותני: פוזיטיביסטי, פוסטי-פוזיטיביסטי, תאוריטי-ביקורתית וקונסטרוקטיביסטי. בכל אחת מהן עשויות להופיע מתודות איכותניות וכמותניות בהתאמה לפרדיגמה המחקרית ולמטרת המחקר. גובה ולינקולן מצהירים, כי מחויבותם נתונה לפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטי כפרדיגמה מועדפת למחקר איכותני. מבלי להמעיט בערכן של שלוש פרדיגמות המחקר האיכותניות האחרות, בספר זה אימצו את ההכתנה של גובה ולינקולן וכינו את גישת המחקר המוצגת בספר כ'איכותנית-קונסטרוקטיביסטי' תוך הבחנה בינה לבין הגישה המחקרית ה'כמותנית-פוזיטיביסטי'. כדי להקל על הבהרת הכתנה העדפנו לצמצם את הדיון בספר זה להכתנה בין שתי פרדיגמות-על. איננו עוסקים בספר בהכתנה הדקה יותר בין פרדיגמה 'פוזיטיביסטי' ו'פוסט-פוזיטיביסטי' מצד אחד ופרדיגמה 'תאורטית-ביקורתית' ו'קונסטרוקטיביסטי' מצד אחר.

ההכתנה בין הפרדיגמה הכמותנית-פוזיטיביסטי והפרדיגמה ה'איכותנית-קונסטרוקטיביסטי' תוצג בהרחבה בפרק 1. אימוץ כל אחת מהפרדיגמות האלו מביא את החוקרים להשתמש במתודות מחקר שונות. החוקרים שאימצו את הפרדיגמה ה'כמותנית-פוזיטיביסטי' מדריכים את עצמם בדרך כלל להשתמש במתודות מחקריות המממשות את האידיאל של שיטות מתמשיות פורמליות וחותרים להכללה אוניברסלית המשוחררת מהקשרים ספציפיים. פרדיגמת המחקר ה'איכותנית-קונסטרוקטיביסטי', לעומת זאת, מנחה את אלו שמאמצים אותה בכיוון שונה לחלוטין המבוסס על תיאורים נרטיביים תלוי הקשר. שתי גישות מחקריות אלו מבוססות, אם כן, על הנחות יסוד שונות לחלוטין, ואי אפשר שטענות מחקריות שנבעו מגישה אחת, יהיו נתונות לאימות או להפרכה באמצעות טענות מחקריות המבוססות על הגישה המחקרית האחרת (Guba & Lincoln, 1989).

מתוך כוונה להצביע על ההבדלים בין המטרות המחקריות האיכותניות השונות ולהבדיר את מיקומה של המתודולוגיה המוצעת בספר זה נציע מיון של המטרות המחקריות האיכותניות הרווחות. כפי שהצבענו לעיל, החוקרים האיכותניים משתמשים במונחים שונים כדי להגדיר את מהות המחקר שלהם. ריבוי המונחים יוצר מבוכה לא קטנה. לעתים יש לאותו מונח משמעויות שונות בהקשרים שונים. אנו מציעים למיין את המונחים הרווחים בספרות המקצועית לארבע קבוצות שונות, אשר

כל אחת מהן מייצגת היבט ו/או תהליך שונה של המחקר האיכותני. כל אחד מהמונחים יכול להיכלל ביותר מקבוצה אחת, ובכל קבוצה אותו מונח יקבל משמעות שונה, ותלויה בהקשר המסוים שבו מופיע המונח.

(1) קבוצת המונחים הראשונה נוגעת לגישה המחקרית. כפי שצוין לעיל ויורחב בפרק 1, גישה מחקרית מבוססת על "מערכת אמונות ותובנות אודות העולם וכיצד הוא צריך להיות מובן ולהיחקר" (Denzin & Lincoln, 2000, p. 19). גישות המחקר משקפות את ההנחות של החוקר ומתייחסות לסוגיות אונטולוגיות, אפיסטמולוגיות ומתודולוגיות (Guba & Lincoln, 1998). בהקשר לגישה המחקרית האיכותנית-קונסטרוקטיביסטי אנו יכולים למצוא בספרות המחקרית מונחים כמו, למשל, מחקר איכותני, אתנוגרפיה, מחקר נרטיבי, מחקר נטורליסטי, מחקר קונסטרוקטיביסטי, מחקר מתאר, מחקר שדה ומחקר פרשני. כאשר מונחים אלו נוגעים לגישה מחקרית, הם מתכוונים באופן בסיסי לאותן הנחות מחקר, למה שגובה ולינקולן (Guba & Lincoln, 1998) כינו גישה קונסטרוקטיביסטי. חוקרים שונים עשויים לבחור את אחד המונחים הללו כדי להדגיש את האופי הייחודי של המחקר שלהם ואת הקישור שלו למסורת מחקרית מסוימת. (למשל, חוקרים אחרים בוחרים במונחים כמו, למשל, 'חקר מקרה' או 'תצפית משתתפת' כמונחים המציעים על גישת המחקר שלהם, אף-על-פי שמדובר במונחים הנשמעים כמבטאים אסטרטגיה מחקרית יותר מאשר גישה מחקרית). בספר זה אנו עושים כאמור שימוש בביטוי 'מחקר איכותני-קונסטרוקטיביסטי', כאשר אנו מבקשים לעסוק בעיסוק המחקר.

(2) הקבוצה השנייה של המונחים נוגעת לאסטרטגיות מחקר (קבוצה שקרויה לעתים מסורת מחקרית, סוג מחקר, שיפוס מחקר או סוגה [ג'אנר] מחקרית). קבוצה זו של מונחים נוגעת לעיצוב האופרטיבי-פעילי ולמבנה של המחקר. בעוד שבנושא הגישות שהוצגו לעיל, רוב המונחים, אם לא כולם, משקפים אותה גישה מחקרית, כאן כל מונח מייצג אסטרטגיה מחקרית שונה וייחודית. בקבוצה זו אנו יכולים למצוא מונחים, כגון: חקר מקרה, מחקר מרובה מקרים, מחקר פעולה, אתנוגרפיה, אתנוגרפיה, ביורפיה, פנומנולוגיה, סיפורי חיים, היסטוריה חיים, תאוריה מעוגנת בשרה, הערכה איכותנית ועוד. המשותף למונחים האלו הוא היותם מייצגים אסטרטגיות מחקריות בעלות גישה איכותנית-קונסטרוקטיביסטי, אם כי אחרים מהם (כמו, למשל, חקר מקרים או הערכה איכותנית) עשויים להתמש גם בגישה איכותנית-פוזיטיביסטי. ספר זה אינו מחויב לאסטרטגיה מחקרית מסוימת, והקורא ימצא, כי הכתוב עשוי להיות שימושי לרבות מהאסטרטגיות האיכותניות-קונסטרוקטיביסטיות המוזכרות לעיל. בספר זה אנחנו מפרטים לעתים את הקורא להדגשים הנוגעים לאסטרטגיות מחקריות ספציפיות.

(3) הקבוצה השלישית של מונחים נוגעת לשיטות מחקר, בעיקר לאיסוף נתונים ולניתוח נתונים. יש מתודות מחקריות שתואמות ביותר את הגישה

האיכותנות קונסטרוקטיביסטית, כגון: תצפית משתפת, ריאיון עומק (לעיתים מכונה גם ריאיון פתוח, ריאיון בלתי מובנה או ריאיון חצי מובנה), קבוצת מיקוד וסוגים שונים של מתודות לניתוח תצפיות, ריאיונות ומסמכים. חוקרים איכותניים עשויים להשתמש, אם כי בצורה מבוקרת, גם במתודות מחקריות המתאימות יותר למחקר כמותי-פוזיטיביסטי, כגון: תצפית טהורה, ריאיון מובנה, שאלון או תהליכי ניתוח תוכן.

(4)

הקבוצה הרביעית של מונחים נוגעת לדו"ח המסכם של המחקר. יש כמה סוגים של דו"חות מחקרניים: תיאור אתנוגרפי, ביוגרפי, תיאור מקרה, תיאור מרובה מקרים, תיאור פנומנולוגי ועוד. יש כמה מאפיינים המשותפים לכל סוגי הדו"חות האיכותניים-קונסטרוקטיביסטיים: כולם נושאים אופי תיאורי (חלקם עשירים יותר בתיאור ואחרים מושגיים יותר) וכל התיאורים מלווים ברקע הקשרי מתאים. כולם שונים בצורה מובהקת מדו"ח המחקר הכמותי-פוזיטיביסטי במבנה הדו"ח ובמידת הדישענות על תיאורים כמותיים-סטטיסטיים.

בספר תהיה התייחסות לכל אחת מקבוצות המונחים האלו בהקשרה המיוחד, וכן בפרקים ספציפיים וכן בהתייחסיות על פני כל הספר. ההתייחסות לגישה האיכותנית-קונסטרוקטיביסטית תודגש במהלך כל הספר, אך תזכה לביטוי ספציפי בפרק הפותח (פרק 1) ובפרק המסיים (פרק 13). ההתייחסות לאסטרטגיה המחקרית תבוא לידי ביטוי במספר מקומות במהלך הספר (אם כי, כפי שנאמר לעיל, לא הצבענו על אסטרטגיה אחת מועדפת), אך תזכה לתשומת לב רבה יותר בפרק 2. מרב הספר יוקדש להסבר המתודולוגיות המחקריות; הן הפרקים המתמקדים במתודות של איסוף נתונים (פרקים 3-4) והן הפרקים העוסקים במתודות של ניתוח, המהווים את עיקרו של הספר (פרקים 5-11). התייחסות לדו"ח המסכם תטופל אינטגרטיבית בפרק 12, אך תצוין גם במספר פרקים אחרים.

לאחרונה רווחת מאוד המגמה לשלב בין מחקר איכותני למחקר כמותני. מגמה זו ראויה לעידוד וספר זה יכול בהחלט להציע רעיונות ומתודות גם לחוקרים, שאינם מאמצים את הגישה האיכותנית-קונסטרוקטיביסטית ואפילו לחוקרים, שבעברתם המחקרית מזוהים עם מחקר כמותני, אך מעוניינים לשלב מתודות איכותניות. אולם שילוב בין שתי קבוצות של מסורות מחקר שונות צריך להיעשות מתוך שיקול דעת ומודעות לייחוד של כל אחת מהגישות המחקריות. כפי שצוין לעיל, שתי הגישות המחקריות, האיכותנית-קונסטרוקטיביסטית והכמותנית-פוזיטיביסטית, מבוססות על הנחות יסוד שונות, ולכן שילוב ברמה של הנחות יסוד הוא מורכב למדי ואולי אף בלתי אפשרי (Guba & Lincoln, 1989). לעומת זאת, אפשר להשתמש בשיטות מחקר איכותניות במחקר כמותני ולהיפך, ובלבד שהחוקרים מודעים לגישת המחקר ולמטרותיו, וכן שכלי המחקר, בין אם כמותניים או איכותניים, תואמים את המגמה המחקרית הרצויה.

ספר זה מוקדש בעיקרו לניתוח נתונים במחקר איכותני, ואכן מרבית פרקי (5-11) מוקדשים ספציפית לסוגיה זו. אולם אי-אפשר לדבר על ניתוח נתונים מבלי לעסוק בגישת המחקר ובמרכיבים אחרים של המחקר, וזאת משתי סיבות: הסיבה האחת נעוצה בעובדה שבכל תהליך מחקר המרכיבים קשורים זה לזה, ואי-אפשר לנתקם לחלוטין זה מזה. מבחינה זו אי-אפשר לדבר על ניתוח נתונים ללא התייחסות לדרכי איסוף או לדרכי דיווח על הממצאים, וכי תהליך הניתוח לא יהיה מובן ללא מסגרת מישגית עקרונית. בעוד שהסיבה הראשונה נכונה לגבי כל מחקר כאשר הוא, הסיבה השנייה היא ייחודית למחקר איכותני-קונסטרוקטיביסטי. בסוג זה של מחקר, אף כי אפשר להצביע על שלבים ומרכיבים, השלבים ומרכיבים אינם מסודרים באופן ליניארי רצוף, אלא קיימת תנועה הלוך ושוב משלב לשלב ומרכיב למרכיב. יתר על כן, עיסוק באיסוף נתונים, למשל, כולל גם ניתוח נתונים, אם כי לא בצורה פורמלית. כל העוסק בכתיבת דו"ח המחקר מוצא את עצמו חוזר וממשיך את הניתוח, אף כי שלב הניתוח נגמר לכאורה. החוקר האיכותני-קונסטרוקטיביסטי עוסק בניתוח הנתונים מראשית המחקר עד לחתימת הדו"ח המסכם (סוגיה זו תוסבר במהלך הפרקים השונים). בתוך כך, הקוראים המעוניינים לקבל תמונה כוללת על מחקר איכותני עשויים למצוא מענה בספר זה.

האם ספר זה מתיימר להציג מתודולוגיה בלעדית לכלל המחקרים האיכותניים-קונסטרוקטיביסטיים? התשובה היא ודאי שלא. ספר זה מבקש להציג מתודולוגיה שעשויה להתאים לרבות מהמטרות של המחקר האיכותני, אך לא לכולן. מדובר במתודולוגיה המתבססת על הבנת התופעה הנחקרת, כפי שהיא נתפסת על ידי הנחקרים עצמם (אנו נעדיף לקרוא להם - האינפורמנטים) וכפי שהנחקרים מתארים ומסבירים אותה בפני החוקרים (או בדרכי ביטוי אחרות). מדובר במתודולוגיית מחקר תלוית נושא, מתודולוגיה המבוססת על הסיפורים של הנחקרים ומתמקדת בנושאים שהם מעלים. מתודולוגיה זו מאפשרת להעמיד תיאור עשיר והסבר תאורטי. מתודולוגיה זו מתאימה למגוון של מסורות מחקריות, אם כי לא לכולן: חקר מקרה/מקרים, סיפורי חיים, תאוריה המעוגנת בשדה, מחקר פנומנולוגי, מחקר פעולה, ביוגרפיה, הערכה איכותנית ועוד. מתודולוגיה זו יכולה להתאים לעיתים גם למטרות של המחקרים הפונים לסביבות חברתיות רחבות יותר כמו, למשל, אתנוגרפיה ואנתרופולוגיה.

בספר 13 פרקים. חלקם עוסקים יותר בשאלות עקרוניות-תאורטיות של המחקר האיכותני-קונסטרוקטיביסטי, באחרים יש דגש רב יותר על סוגיות מתודולוגיות-פרקטיות. צירוף הפרקים הוויות התייחסות מקנים לספר אופי של מדרך תאורטי ומעשי כאחד: התאורטי מהווה רקע למעשי והמעשי צמוד לתאורטי, באופן ששיקולי הדעת המתודולוגיים-מעשיים חשופים בפני הקורא. בנספח לספר אנו מצרפים מאמר מחקרי העושה שימוש במתודולוגיה המוצגת בספר זה ומלווה בשיקולי הדעת שהתחו

את החוקרים לגבי המהלכים המחקריים שנגקטו במחקר. כך אנו מקווים, שהקורא יוכל לקבל תמונה כוללת ואינטגרטיבית של כל מרכיבי הספר.

פרק 1:

הנחות המחקר האיכותני-קונסטרוקטיביסטי

ספר זה מציג ומבהיר את מתודולוגיית המחקר האיכותני-קונסטרוקטיביסטי. נתחיל את הדין בהסבר הנחות היסוד של סוג המחקר הזה.

פרדיגמת מחקר

פרדיגמה היא השקפת עולם, פרספקטיבה כללית ורחבה על התופעות. פרדיגמה מסבירה את התופעות בצורה כוללת, תוך מידה מסוימת של פישוש והסתכלות מעל הפרטים הספציפיים (Guba & Lincoln, 1985; Lincoln & Guba, 1989). פרדיגמת המחקר משקפת הנחות רחבות, הקשורות אלו לאלו, אודות אופיה של המציאות הנחקרת.

פרדיגמה מספקת את המסגרת הרחבה ביותר, שבתוכה מתרחש המחקר. זוהי השקפת עולם שבמסגרתה פועלים החוקרים (Maykut & Morehouse, 1994, p. 4).

קון (Kuhn, 1962) היה הראשון שנתן ביטוי למושג פרדיגמה בתוך ההיסטוריה והסוציולוגיה של המדע. קון דן בשתי 'תקופות' או שלבים של מחקר במדע: הנורמלי והמהפכני. פעילויות החקר בתקופה 'נורמלית' משולות למצב שבו מנסים להרכיב סאזל מתוך אוריינציה הנשענת בסמוי או בגלוי על דפוס כללי ידוע המותווה על ידי התאוריות העיקריות של תחום המדע הנחקר. הנחות היסוד של פרדיגמה מחקרית נחשבות לאמיתות מובנות מאליהן בתקופות נורמליות של מדע. עם זאת, קון טוען, שככל שמרכיבים זו לזו פיסות פאזל רבות יותר, כך חלקן עלולות לא להתאים זו לזו. במילים אחרות, החוקרים יכולים למצוא פיסות מידע חדשות, שאושרו על ידי השיטות המחקריות המדעיות המקובלות, אבל אינן מתאימות לפרדיגמות הקיימות. ככל שהחוקרים מוצאים מידע נוסף המתקבל מתוך יישום שיטות מחקר מדעיות-מחקריות מקובלות, אך אינו מתאים לתאוריות הקיימות, התמיכה בתאוריות הללו נעשית קשה יותר (Kuhn, 1962).

מושג "הנחות" הוא מושג מרכזי להבנת כל פרדיגמה. כל הפרדיגמות מתבססות על מערך הנחות כלשהו. הנחה אינה יכולה להיות מוכחה, אך יכולה להיות מותנית.